

**Românii în armata austro-ungară 1914-1918:
contribuții ale istoriografiei românești postcomuniste**

**The Romanians in the Austro – Hungarian army 1914 –
1918: contributions of the Romanian post communist
historiography**

*Ion Cârja,
Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca
Facultatea de Istorie și Filozofie*

Abstract

The first World War was, during the century that passed since its beginning, one of the most intense chapters of the historical writing, especially inside the nations that fully lived the event and beared the consequences. The centennial of the „Great War” is, internationally and for us, a good opportunity to reorientate the interest towards this subject, for reevaluations of the historical journey dedicated to it during the time and, not lastly, for the necessary changes of optics and perspective.

The historical approach was, at us like at others, influenced in a variable measure by extrascientific conditionings, which detaches pregnantly from the political fact. The totalitarian regimes imposed in Central Eastern Europe an own agenda, on the historical plan, they have subdued the historiographer occupation and instrumentalized, widely, the past.

Keywords: war, historiographers, regime, writings, politics

Primul război mondial a reprezentat, pe durata veacului care s-a scurs de la izbucnirea sa, unul din capitelele cele mai dense ale scrisului istoric, cu deosebire la popoarele care au trăit evenimentul și i-au suportat consecințele. Centenarul „Marelui Război” constituie pe plan internațional și la noi o ocazie potrivită pentru reorientarea interesului spre acest subiect, pentru reevaluări ale parcursului istoriografic care i-a fost dedicat de-a lungul timpului și nu în ultimul rând pentru necesare schimbări de optică și de perspectivă. Începând din 2014, când s-a dat startul preocupărilor sistematice focalizate pe prima conflagrație mondială, istoriografia

românească a dovedit prin inițiative individuale sau de echipă, că dorește să folosească oportunitatea oferită de contextul centenarului, în sensul cultivării sau al revizitării unei problematici care nu este nici pe departe epuizată în pofida cantității impresionante de scrieri care au zăbovit asupra ei.

Demersul istoriografic a fost, la noi ca și la alții, influențat într-o măsură variabilă de condiționări extraștiințifice, dintre care se detașează în mod pregnant factorul politic. Regimurile totalitare au impus în Europa central-răsăriteană o agendă proprie, în plan istoriografic, și-au aservit meseria de istoric și au instrumentalizat pe scară largă trecutul. În ceea ce privește Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918, teme strâns interconectate în istoriografia românească, abordarea lor a avut în deceniile interbelice un caracter reactiv și militant, în sensul în care scrisul istoric referitor la Unire și la înfățișarea României Mari cu deosebire, s-a transformat în armă politică spre a servi demersului de apărare a sistemului politico-statal consfințit prin tratatele de pace de la Paris din anii 1919-1920. Dacă această dimensiune polemic-militantă a istoriografiei privitoare la sfârșitul războiului și la Marea Unire a fost până la un punct inevitabilă, elaboratul istoriografic fiind în mare măsură opera unor istorici „participanți”, cu contribuții substanțiale la desfășurările evenimentiale de la sfârșitul deceniului al doilea al veacului XX¹, după cel de al doilea război mondial regimul comunist și-a subordonat în mod brutal istoriografia, pe care instrumentalizat-o în sensul atingerii unor finalități ideologice și propagandistice².

Căderea regimului comunist sub presiunea evenimentelor din decembrie 1989 a deschis o nouă etapă în istoriografia românească și a

¹ Valer Moga, *Anul 1918: un traseu istoriografic de nouă decenii*, în Vasile Moga și Sorin Arhire (coord.), *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2007, pp. 7-8 sq.

² Referitor la Primul Război Mondial și Marea Unire în istoriografia română din perioada comunistă, a se vedea: Hadrian Gorun, *Considerații privind percepția istoriografiei comuniste asupra participării României la Primul Război Mondial*, în Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coord.), *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică/World War I. A Historical and Historiographical Perspective*, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015, pp. 161-172; Valer Moga, *Unirea de la 1918 în istoriografia anilor 1945-1967*, în Vasile Moga și Sorin Arhire (coord.), *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, pp. 49-83. Despre impactul politicului asupra istoriografiei în perioada comunistă, a se vedea între altele: Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București, Humanitas, 1991; Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Albatros, 2003; Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească: 1965-1989*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003; Florin Müller, *Politica și istoriografie în România 1948-1964*, Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003.

inaugurat un climat de normalitate, caracterizat în primul rând prin dispariția condiționărilor de tip ideologic și prin libertatea deplină de opțiunea a profesioniștilor în ceea ce privește problematicile alese spre studiu. În această atmosferă de deschidere și de recuperare a normalității, scrisul istoric din România încearcă să se recupleze la tradiția istoriografică din perioada interbelică și, în același timp, să recupereze rămânerea în urmă în raport cu evoluțiile istoriografice internaționale, cauzată de izolarea impusă de regimul comunist. În ceea ce privește tema Primului Război Mondial și a Unirii tuturor românilor din anul 1918, după cum s-a semnalat deja într-o analiză de referință se mențin toate tendințele care s-au manifestat în istoriografia subiectului înainte de 1989, cu precizarea că se schimbă raportul dintre ele, iar unele abordări intră în reflux sau chiar în declin, în timp ce altele continuă să fie cultivate pe mai departe și apar perspective de abordare noi³. Continuă și se amplifică demersul de publicare a izvoarelor primare, sub forma unor ediții de surse precum și a numeroase materiale cu caracter de reconstituire factologică și de interpretare bazate direct pe acestea, alături de care nu lipsesc studiile cu caracter mai sintetic legate de diferite aspecte din desfășurarea evenimentelor. Trebuie spus că și de această dată nu lipsesc abordările cu caracter circumstanțial, a căror relevanță științifică este mult mai redusă. Semnalăm de asemenea, în această etapă a istoriografiei problemei, numărul mare al textelor publicate în reviste de cultură și în diverse periodice ori volume cu profil divulgativ, a căror contribuție documentară sau interpretativă este, în mod evident, mai parcimonioasă decât cea adusă de studiilor apărute în cadrul unor publicații cu caracter științific.

Participarea la război a românilor din Imperiul austro-ungar reflectă, în această etapă, toate trăsăturile generale ale receptării primei conflagrații în istoriografia românească. În abordarea acestui subiect după 1989 este evident un fenomen de continuitate, care capătă forma unui program istoriografic cu trăsături și direcții tematice schițate în perioada interbelică și reluate după 1965. Remarcăm preocupările de editare a izvoarelor narrative, memorialistica războiului, pe măsura ce acestea sunt descoperite în fonduri publice de arhivă sau în colecții private, mărturie a unei memorii a Marelui Război, elaborată de participanți, care continuă să iasă la lumină după multe decenii de la eveniment. În cercetarea temei găsim, ca în etapele anterioare, o polarizare majoră a interesului pentru situația soldaților români din armata austro-ungară luați prizonieri pe frontul răsăritean al războiului (Rusia), pe

³ V. Moga, *op.cit.*, p. 18.

cel sud-vestic (Italia) și apusean al războiului (Franța), și pentru preocupările de organizare acestora sub forma unităților de voluntari și retrimiteră lor la luptă în conformitate cu interesele naționale românești. În schimb, aspectul participării soldaților de naționalitate română la luptele purtate de unitățile militare austro-ungare în care erau încadrați la încheștările războiului, se regăsește, din punct de vedere cantitativ, într-un procent mult mai redus la nivelul producției istoriografice dedicată subiectului în ultimii 26 de ani. Această profilare a opțiunilor de studiere a temei, care se conturează încă din deceniile interbelice, este o consecință a „programului național” pe care l-a avut dintotdeauna istoriografia românească în această direcție, în sensul în care s-au preferat acele aspecte ale participării la război a românilor aflați sub dominație străină recuperabile din perspectiva necesității de scoate în evidență efortul întregii națiuni de înfătuirea a Marii Uniri și de constituire în felul acesta a statului național unitar al tuturor românilor. Cu alte cuvinte, nu faptele de arme săvârșite pentru „împăratul” au stat în mod prioritar în atenția cercetării istorice, ci acțiunile prin care etnicii români din Austro-Ungaria aflați în război, au încercat să se solidarizeze și să se ralieze intereselor generale românești din perioada războiului.

În producția istoriografică de după 1989, dedicată temei de studiu pe care o avem în vedere, constatăm o creștere cantitativă în raport cu perioada anterioară a abordărilor dedicate prezenței românilor pe frontul italian, numeroase titluri referitoare cu precădere la prizonierii români și la eforturile de constituire și de reinsertie în activități ofensive a Legiunii române din Italia. Astfel, între primele contribuții din această categorie, apărute în anii '90, se numără studiul Elenei Maria Schatz⁴ referitor la Legiunea română din Italia, urmat de studiile semnate de Gheorghe Nicolescu și Valeriu Florin Dobrinescu⁵ și respectiv de Valer Hossu⁶. În ordinea apariției, se impun a fi consemnate textele semnate de Ștefan Damian⁷ și Adrian Grecu⁸, cele semnate individual sau împreună de Cristina

⁴ Elena Maria Schatz, *Legiunea română din Italia. Documente din colecțiile Bibliotecii Naționale*, in „Revista Bibliotecii Naționale”, 1995, vol. 1, fascicula 1, pp. 17-20.

⁵ Gheorghe Nicolescu, Valeriu Florin Dobrinescu, *Românii din Italia în lupta pentru cauza națională, în anul 1918*, in Cornel Grad, Viorel Ciubotă (coord.), *1918. Sfârșit și început de epocă*, Satu Mare/Zalău, Editura Muzeului Sătmărean/Editura Lekton, 1998, pp. 127-135.

⁶ Valer Hossu, *Alpinii români din Italia pe fronturile reîntregirii*, in „Acta Musei Porolisensis”, XXII, 1998, pp. 619-622.

⁷ Ștefan Damian, *Legiunea română din Italia*, in „Cetatea”, IV, 2001, nr. 4, p. 9.

⁸ Adrian Grecu, *Legiunea română din Italia*, in *Omagiu istoricului Dan Berindei*, Focșani, Editura DMPRESS, 2001, pp. 185-213.

și Iulian Boțoghină precum și împreună cu Marinela Lăzărescu⁹, un text al istoricului italian Alberto Basciani despre prizonierii români din lagărul de concentrare de la Avezzano¹⁰. Valoros prin contribuția documentară pe care o aduce este studiul semnat de Dorin-Ioan Rus, Etelka Szabo și Arthur Szabo, despre soldații din regimentul 22 Târgu Mureș care au fost decorați în urma bătăliei de la Asiago, publicat în anul 2004¹¹. Alte contribuții apărute în perioada următoare au fost semnate de Horațiu Bodale¹², Florin Curta¹³, Ștefan Damian¹⁴, Georgeta Toma¹⁵, Iulian Boțoghină¹⁶, Dorel Bușe¹⁷, Constantin C. Gomboș¹⁸, Petre Pop¹⁹, George Trohani²⁰, Dumitru Zaharia²¹. Contribuția cea mai recentă îi aparține lui Vasile Dudaș, istoric

⁹ Iulian Boțoghină, *Despre prizonierii primului război mondial: cazul legiunii române din Italia*, în *România în ecuația păcii și dictatului*, Pitești, București, Brașov, Cluj-Napoca, 2001, pp. 170-190; Cristina Boțoghină, Iulian Boțoghină, *Propagandă și educație națională în taberele Legiunii Române din Italia 1918-1920*, în „Argesis”, XI, 2002, pp. 337-344; Iulian Boțoghină, Marinela Lăzărescu, *Despre națiune și naționalism, patrie și patriotism în taberele Legiunii române din Italia: cazul celor 800 de „nazarieni”*, în *Restituiri. Studii și comunicări*, București, 2003, pp. 63-72.

¹⁰ Alberto Basciani, *I prigionieri di guerra romeni nel campo di concentramento di Avezzano (AQ) durante la Prima Guerra Mondiale 1916-1918*, în „Annuario dell’Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia”, IV, 2002, pp. 214-221.

¹¹ Acest studiu valorifică un izvor narativ inedit referitor la frontul italian, memoriile lui Isidor Todoran din Reghin, vezi: Dorin-Ioan Rus, Etelka Szabo, Arthur Szabo, *Lista soldaților din Regimentul 22 Târgu Mureș decorați după bătălia de la Asiago*, în „Angustia 8. Istorie-Etnografie-Sociologie”, 2004, pp. 151-166.

¹² Horațiu Bodale, *Legiunea română din Italia (1917-1919)*, în: Corneliu Gaiu, Horațiu Bodale (coord.), *Centru și periferie. Lucrările colocviului național, Bistrița 23-25 aprilie 2004*, Bistrița, Editura Accent, 2004, pp. 324-334.

¹³ Virgil Curta, *Growing with the war. A Romanian Volunteer on the Austrian-Italian front 1915-1917*. Translated by: Balogh, Florin Curta. With introduction and notes by Florin Curta, Cluj-Napoca, Argonaut, 2006.

¹⁴ Ștefan Damian, *Sextil Pușcariu sul fronte italiano della Prima guerra mondiale*, în „Transylvanian Review”, XVI, 2007, nr. 2, pp. 107-121.

¹⁵ Georgeta Toma, *Fondul Ștefan Bidnei-prizonierii români din Italia în primul război mondial*, în „Valachica”, 2007, nr. 20, pp. 289-302.

¹⁶ Iulian Boțoghină, *Metamorfoze identitare în lagărele de prizonieri din Italia: cazul Legiunii Române*, în: Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Unirea din 1918, act fundamental al istoriei României*, Sibiu, Editura Tehno Media, 2008, pp. 53-81.

¹⁷ Dorel Bușe, *Legiunea voluntarilor români din Italia, din Primul Război Mondial*, în *Eroi și morminte. Studii și comunicări*, Buzău-București, Editura Alpha MDN, 2008, pp. 9-24.

¹⁸ Constantin C. Gomboș, *Voluntarii români din Italia au jurat: „vom apăra România Mare”*, în „Columna 2000”, IX, 2008, nr. 35-36, pp. 55-57.

¹⁹ Petre Pop a îngrijit ediția care conține amintirile lui Ionel Floașiu, participant în calitate de ofițer pe frontul italian, vezi: Ionel Floașiu, *Mărturii*, ediție îngrijită și prefațată de Petre Pop, Cluj-Napoca, Casa de Editură Paradigma/Colecția Petre Pop, 2008, pp. 11-56.

²⁰ George Trohani, *Înființarea Legiunii Române din Italia în anii primului război mondial. Noi documente fotografice*, „Muzeul Național”, XXIII, 2011, pp. 83-94.

²¹ Dumitru Zaharia, *Condițiile în care a avut loc formarea legiunii române din Italia. Contribuții documentare*, în Alexandru Matei (coord.), *Sub semnul marilor înaintași. Ion Rusu Sărățeanu la 90 de ani*, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca, 2011, pp. 349-364.

bănăţean interesat în mod statornic de teme referitoare la Primul Război Mondial²².

Pe frontul răsăritean al războiului, soldaţi români din unităţile combatante austro-ungare au căzut prizonieri la ruşi de timpuriu, încă de la începuturile războiului. Conform unei estimări, la mijlocul anului 1916, numărul prizonierilor de naţionalitate română aflaţi pe frontul rusesc a ajuns la 120 000²³. Fără a beneficia de o istoriografie comparabilă ca volum cu cea generată de interesul pentru frontul italian, problematica prizonierilor români de pe frontul oriental al conflictului şi succesiva lor organizare ca voluntari spre a fi trimişi din nou în luptă, a preocupat istoriografia problemei după 1989, interes concretizat în surse publicate în reconstituiri factologice şi abordări interpretative. Două sunt numele de referinţă care s-au ocupat de problematica voluntariatului românilor ardeleni, bănăţeni şi bucovineni, de la sfârşitul primului război, aflaţi pe diferite fronturi, nu în ultimul rând de cei de pe frontul răsăritean al conflictului, care erau cei mai numeroşi, comparativ cu cei aflaţi în Italia şi Franţa, este vorba de istoricii Vasile Dudaş şi Ioan I. Şerban. Având o agendă de cercetare cu un conţinut foarte asemănător, cei doi s-au interesat de prezenţa românească în ansamblu în armatele austro-ungare din perioada 1914-1918, după cum vom vedea mai jos, dar au făcut din problematica voluntariatului românesc un subiect favorit de studiu. Vasile Dudaş, cercetător la Muzeul Banatului din Timişoara, a susţinut în anul 1994 o teză de doctorat abundent documentată, cu tema *Voluntari bănăţeni în armata română în anii Primului Război Mondial*²⁴, din care a rezultat o carte tipărită doi ani mai târziu²⁵. Un capitol substanţial al acestei lucrări se referă la voluntarii români din provinciile istorice menţionate, aflaţi pe teritoriul Rusiei²⁶. De reţinut faptul că în teza de doctorat, Vasile Dudaş citează două texte memorialistice inedite, rămase până astăzi nepublicate, avându-i ca autori pe St. Peneş şi D. Şiclovan²⁷.

²² Vasile Dudaş, *Legiunea română din Italia*, in Antonio Faur, Radu Românaşu (coord.), *Perseverenţă şi devoţiune în căutarea adevărului istoric. Omagiu profesorului şi istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Cluj-Napoca, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2016, pp. 730-749.

²³ Vasile Dudaş, *Voluntarii Marii Uniri*, Timişoara, Editura Augusta, 1996, p. 85.

²⁴ Idem, *Voluntari bănăţeni în armata română în anii Primului Război Mondial*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1994. Vezi şi articolul apărut anterior: Idem, *Voluntari bănăţeni în armata română în anii primului război mondial*, „Analele Banatului”, III, 1994, pp. 395-397.

²⁵ Vezi nota 23.

²⁶ V. Dudaş, *Voluntari bănăţeni*, pp. 98-140; Idem, *Voluntarii Marii Uniri*, pp. 85-117.

²⁷ Idem, *Voluntari bănăţeni*, pp. 93, 250.

Ioan I. Șerban, este un istoric cu carieră universitară și de cercetare desfășurată la Alba Iulia, în proximitatea unei instituții bogată în izvoare primare din perioada Primului Război Mondial precum Muzeul Național al Unirii, care i-a permis să dea studii de referință pe tema prezenței românilor ardeleni în Primul Război Mondial. A susținut în anul 1997, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, o teză de doctorat cu tema *Voluntari transilvăneni și bucovineni din Rusia în lupta pentru întregirea statală a României (1916-1920)*²⁸. Se poate spune că și la ora actuală este cea mai completă cercetare pe acest subiect, tipărită sub formă de carte în anul 2003²⁹. Cunoscător temeinic al fondurilor de arhivă, Ioan I. Șerban citează în această lucrare numeroase însemnări memorialistice redactate de foști voluntari, valoroase pentru istoriografia subiectului, cele mai multe dintre acestea rămase nepublicate până în prezent. Este vorba de texte scrise de personaje ca: A. Crișan, Victor Deleu, V. Poruțiu, I. Șaiu, A. Ghinghiniță, M. Petricoane Drugărin, O. Furlungeanu, E. V. Pop, I. Macarie, Gh. Bratu³⁰. Contribuțiile lui Ioan I. Șerban la studierea acestei teme includ de asemenea o serie de studii publicate în reviste de specialitate³¹.

Referitor la voluntarii români aflați pe frontul răsăritean al războiului, au apărut și alte lucrări demne de reținut pentru aportul adus la cercetarea subiectului. Între acestea, menționăm studiul semnat de Minerva Lovin³², cartea publicată de profesorul Ion Agrigoroaiei și colaboratorii³³, contribuțiile lui Cornel Țucă³⁴, Constantin C. Gomboș³⁵ și Ioana Cazacu³⁶.

²⁸ Ioan I. Șerban, *Voluntari transilvăneni și bucovineni din Rusia în lupta pentru întregirea statală a României (1916-1920)*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1997.

²⁹ Idem, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului 1916-1919*, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2003.

³⁰ Idem, Șerban, *Voluntari transilvăneni și bucovineni din Rusia în lupta pentru întregirea statală a României*, pp. 49, 50, 90, 92, 93, 191, 208.

³¹ Idem, *Constituirea celui de al doilea Corp al Voluntarilor Români din Rusia (august 1918)*, I, în „Apulum”, XXXVI, 1998, pp. 449-460; II, în „Apulum”, XXXVII/2, 2000, pp. 153-164; Idem, *Gazeta „România Mare”, organ de presă al corpului voluntarilor români din Rusia (iulie-decembrie 1917)*, în „Annales Universitatis Apulensis, Series Historica”, VIII, 2004, pp. 175-182.

³² Minerva Lovin, *Câteva aspecte privind voluntariatul românilor ardeleni prizonieri în Rusia reflectat în memoriile vicarului Iacob Popa (1917-1918)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, XLIII, 1998, nr. 1-2, pp. 123-131.

³³ Ion Agrigoroaiei, Sorin D. Ivănescu, Dumitru Ivănescu, Silviu Văcaru, *Stări de spirit și mentalități în timpul marelui război. Corpurile de voluntari români din Rusia*, Iași, Editura Junimea, 2005.

³⁴ Cornel Țucă, *Despre prizonieratul în Rusia al românilor din armata austro-ungară*, în „Argesis”, 2006, pp. 379-391.

³⁵ Constantin C. Gomboș, *Nicolae Munthiu, ofițer de naționalitate română din armata austro-ungară. Scrisori de pe frontul din Galiția*, Timișoara, Editura Marineasa, 2007.

³⁶ Ioana Cazacu, *The Second Corp of Romanian Volunteers in Russia*, în „Revista Română de Studii Baltice și Nordice”, II, 2010, nr. 1, pp. 111-118.

În anii 2000, prin contribuțiile care au văzut lumina tiparului a fost restituită o figură importantă a voluntarilor români de pe frontul răsăritean, Elie Bufnea, o personalitate cu rol de coordonare a activității voluntarilor români din Rusia și Siberia³⁷.

Chiar dacă mai modest sub aspect cantitativ, prezența românilor din armata austro-ungară ajunși prizonieri în Franța, a stat în atenția istoriografiei românești de după 1989, care a dat câteva studii importante pe această temă. O cercetare de referință pe acest subiect a fost realizată de Vasile Dudaș, sub forma cărții publicate în 1996, despre Legiunea română din Franța³⁸. Istoricul francez Jean Nouzille, interesat de aspecte de istorie modernă și contemporană românească, a scris de asemenea o lucrare meritorie despre prizonierii români din Alsacia-Lorena în anii 1917-1918, publicată în 1997 în dublă ediție, română și franceză³⁹. Întrucât efortul de organizare a Legiunii române din Franța face parte dintr-o acțiune mai amplă de promovare a intereselor naționale românești la sfârșitul războiului, în care s-au implicat membri ai comunității românești din Franța, formată în principal din imigranți și studenți, se impun a fi menționate și abordări istoriografice care au valorificat problematica dintr-o perspectivă mai largă, așa cum sunt studiile lui Gheorghe Sbârnă⁴⁰ și Virgil Valea⁴¹.

Între restituirile documentare alături de textele de prezentare sau de analiză bazate pe astfel de surse primare, referitoare la experiența românilor ardeleni în război, sau ulterior în ipostaza de prizonieri și de voluntari în curs de organizare, publicate în ultimii 26 de ani, mai pot fi menționate, într-o enumerare selectivă, cele semnate de Nicolae Șteiu⁴², Vasile Popeangă⁴³,

³⁷ Sabin Ivan, Elie Bufnea, *Cu voluntarii români în Siberia (1917-1920)*, in „Memoria”, 2000, nr. 30, p. 46-55; Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți*. vol. 1. *În Rusia sovietelor*, vol. 2. *În Siberia lui Kolceak*, Baia Mare, Marist, 2008; Ioana Rustoiu, Gabriel Rustoiu, Smaranda Cutean, *Corpul voluntarilor români din Siberia (1918-1920)*. *Album*, Baia Mare, Marist, 2010.

³⁸ Vasile Dudaș, *Legiunea română din Franța (1918-1919)*, Timișoara, Editura Mirton, 1996.

³⁹ Jean Nouzille, *Calvarul prizonierilor de război români în Alsacia-Lorena (1917-1918)*, prefață de Dumitru Preda, București, Editura Semne '94, 1997; Idem, *Le calvaire des prisonniers de guerre roumains en Alsace-Lorraine 1917-1918*, București, Editura Semne '94, 1997.

⁴⁰ Gheorghe Sbârnă, *Universitari români în sprijinul unității naționale în Franța și Italia (1917-1918)*, in „Analele Universității Spiru Haret”, I, 1998, pp. 45-52.

⁴¹ Virgil Valea, *Lupta emigrației române pentru unitatea națională, în Franța (1917-1918)*, în: Marius Grec, Stelean Ioan Boia (coord.), *Aradul și Marea Unire*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2008, pp. 136-150.

⁴² Nicolae Șteiu, *Țăranul Dumitru Faur despre primul război mondial și problemele românilor transilvăneni*, in „Acta Musei Napocensis”, XXVI-XXX, 1989-1993, pp. 619-623.

⁴³ Vasile Popeangă, *Voluntari bănățeni în lupta pentru înfăptuirea Marii Uniri*, în „Ziridava”, XVIII, 1993, pp. 217-252.

Maria Maxa⁴⁴, Eugenia Bîrlea⁴⁵, Vasile Marian Pop⁴⁶, Traian Corneanu⁴⁷, Liviu Păiuș⁴⁸, Adolf și Ioana Minuț⁴⁹, Valeriu Leu⁵⁰, Dan Mihai⁵¹.

Dintre contribuțiile publicate după 1989, cu un grad mai ridicat de relevanță referitor la participarea românilor din Austro-Ungaria la război, înrolați în armatele monarhiei dualiste, se disting câteva studii care prezintă tema în ansamblu, așa cum sunt cele semnate de Vasile Dudaș⁵² și Ioan I. Șerban⁵³, istorici care-și continuă dealtfel preocupările legate de Primul Război Mondial începute în perioada comunistă. Aceste texte au apărut atât separat, ca studii distincte, cât și sub formă de capitole în alte lucrări ale celor doi istorici, la care am făcut referire în trimiterile anterioare. Demn de remarcat este, de asemenea, interesul istoriografiei din ultimii 26 de ani pentru prezența românească în marina austro-ungară din perioada Marelui Război și pentru inițiativele întreprinse de aceștia la sfârșitul conflictului, ilustrat prin contribuțiile semnate de Victor Cațavei (care a revenit asupra unui text publicat cu ani în urmă, în 1977)⁵⁴, Teofil Oroian⁵⁵, Ion Ionescu⁵⁶, Marian Sârbu⁵⁷, Virgil Șerban⁵⁸ și Augustin Mureșan⁵⁹.

⁴⁴ Maria Maxa, *Manuscrisul jurnalului lui Dumitru Nistor, prizonier de război în Japonia. 1914-1919*, în „Philobiblion”, 1995, nr. 1, pp. 174-178.

⁴⁵ Eugenia Bîrlea, *Atitudinea prizonierilor ardeleni din primul război mondial față de corpurile de voluntari*, „Acta Musei Porolisensis”, XXIII/2, 2000, nr. 2, pp. 167-178.

⁴⁶ Vasile Marian Pop, *Activitatea Legiunii române din Praga reflectată în colecția personală Gavril Câmpeanu*, în „Buletinul Muzeului Militar Național”, I, 2003, nr. 2, pp. 276-283.

⁴⁷ Traian Corneanu, *Voluntarii ardeleni și bucovineni în războiul de reîntregire a neamului*, în *Maramureș vatră de istorie milenară*, V, Cluj-Napoca, 2004, pp. 185-196.

⁴⁸ Liviu Păiuș, *Soldat și prizonier. Însemnări din primul război mondial*, în „Arhiva Someșană”, III, 2004, pp. 507-523.

⁴⁹ Adolf Minuț, Ioana Minuț, *Odiseea unui român din Făgăraș în primul război mondial (1914-1918)*, în „Mousaios”, XI, 11, pp. 271-282.

⁵⁰ Valeriu Leu, *Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial și la unirea din 1918*, în *Banatul din memorie. Studii de caz*, Timișoara, 2008, pp. 279-317.

⁵¹ Dan Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție de Viorel Ciubotă și Ioan M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008.

⁵² Vasile Dudaș, *Românii în armata austro-ungară (1867-1918)*, în „Studii de istoria Banatului”, XVI, 1992, pp. 202-226.

⁵³ Ioan I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, „Annales Universitatis Appulensis”, II-III, 1998-1999, pp. 201-215.

⁵⁴ Victor Cațavei, *Conducătorii gărzii naționale române a marinarilor de la Pola*, în „Ziridava”, XVIII, 1993, pp. 255-260.

⁵⁵ Teofil Oroian, *Militari români în armata austro-ungară*, în „Revista de Istorie Militară”, 1996, nr. 3-4, pp. 13-15.

⁵⁶ Ion Ionescu, *Marinari români din flota austro-ungară și actul unității naționale*, în „Revista de Istorie Militară”, 1998, nr. 6, pp. 28-29.

⁵⁷ Marian Sârbu, *Activitatea marinarilor români în flota austro-ungară. Garda marinarilor români de la Pola*, „Anuarul Muzeului Marinei”, IV, 2001, p. 201-208.

Istoriografia participării românilor ardeleni la Marele Război sub steag austro-ungar înregistrează, așa cum am sugerat anterior, o relație de continuitate între perioada comunistă și etapa succesivă, exprimată în principal prin menținerea după 1989 a interesului pentru publicarea surselor narative și pentru cultivarea anumitor teme precise din cadrul problematicii în ansamblul ei. Pe lângă cadrul nou creat odată cu căderea regimului comunist, care a făcut posibilă studierea trecutului într-un climat de libertate intelectuală, fără condiționări și constrângeri politico-ideologice, trebuie semnalate câteva noutăți proprii pentru modul în care a fost abordat subiectul la care ne referim în cuprinsul prezentei analize. Astfel, pentru modul în care subliniat importanța istoriografică a lumii anonime, „tăcute”, a satelor, care prinde glas acum, în vremuri de război, mai puternic ca în trecut, merită a fi subliniată importanța contribuțiilor lui Valeriu Leu și Carmen Albert, și în special lucrarea *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, publicată în 1995⁶⁰. Cei doi cercetători bănățeni au atras atenția asupra relevanței memoriilor pe care le redactează acum, în anii dramatici ai războiului mondial, nu elitele, ci țărani simpli, abia familiarizați cu exercițiul scrisului, care simt nevoia, ca urmare a impactului deosebit exercitat de evenimente asupra lor, să redacteze însemnări și să mărturisească, într-o formă vecină cu oralitatea, experiențele trăite în vâltoarea mării încleștări. Valeriu Leu și Carmen Albert au semnalat, în premieră în istoriografia românească post-decembristă, importanța acestei memorialistici „mărunte”, create de o lume care, în Banat ca și pe alte meridiane ale Europei și lumii, apelează la masiv la exprimarea în scris, sub forma corespondenței de război⁶¹, precum și a însemnărilor autobiografice și memorialistice, redactate „la cald” sau ulterior, ca formă de perpetuare și

⁵⁸ Virgil Șerban, *Piese din patrimoniul muzeului arădean legate de Garda de la Pola*, în „Buletinul Muzeului Militar Național”, I, 2003, nr. 2, pp. 284-290.

⁵⁹ Augustin Mureșan, *22 noiembrie 1918-sosirea Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola, la Arad*, in: Marius Grec, Stelean Ioan Boia (coord.), *op.cit.*, pp. 151-158; Idem, *Garda Națională Română a marinarilor de la Pola în contextul luptei pentru înfăptuirea Marii Uniri*, in Vasile Popeangă, Emil Arbonie (coord.), *Pe drumul Marii Uniri*, Arad, Vasile Goldiș University Press, 2008, pp. 90-103.

⁶⁰ Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995.

⁶¹ Pentru spațiul italian, istoriografia vorbește de patru milioane de scrisori schimbate între soldații aflați pe front și cei de acasă, un exercițiu de comunicare fără precedent al unor mase în curs de alfabetizare. Vezi în acest sens Federico Mazzini, *Rappresentazioni e realtà nell'esperienza dei soldati italiani*, in Nicola Labanca, Oswald Überegger (coord.), *La guerra italo-austriaca (1915-18)*, Bologna, Società editrice il Mulino, 2014, p. 166.

transmitere a memoriei războiului ca experiență personală⁶². În aceeași ordine de idei, a felului în care a fost perceput războiul de către lumea rurală românească, se impune a fi menționată lucrarea Eugeniei Bîrlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, la origine teză de doctorat, o abordare sensibil novatoare în istoriografia românească post-decembristă interesată de Primul Război Mondial. Folosindu-se de tehnici de cercetare specifice etnologiei și de metodele utilizate de istoria mentalităților colective, această lucrare este o demonstrație cu privire la avantajele aduse de interdisciplinariate în studiul viziunii țăranilor români din Transilvania despre la Marele Război⁶³. Cartea semnată de Ioan Bolovan, dedicată realităților demografice din Transilvania acestei perioade (familie, moralitate și raporturi de gen), se înscrie de asemenea, în ceea ce privește tematica propusă, în linia abordărilor cu impact inovativ în cercetarea problematicii avute în vedere⁶⁴.

Din zona istoriografiei bănățene a pornit inițiativa cea mai consistentă și mai sistematică de publicare a izvoarelor privind participarea românilor din Austro-Ungaria la Primul Război Mondial, din câte s-au concretizat în scrisul istoric de după revoluția din 1989. Demarat de Valeriu Leu, în prelungirea preocupărilor legate de exercițiul memorialistic al lumii rurale bănățene în anii războiului, împreună cu un alt mare istoric al ținutului bănățean, profesorul Nicolae Bocșan, proiectul și-a propus o finalitate ambițioasă, unică de altfel în istoriografia românească post-comunistă, de a restitui integral, sub forma unei antologii, „memoria bănățeană a Marelui Război”, prin publicarea tuturor izvoarelor memorialistice provenite de la participanții bănățeni la război și la Marea Unire. Înainte de trecerea intempestivă la cele veșnice a profesorului Bocșan, pe urmele prietenului său Valeriu Leu, care a încetat din viață cu câțiva ani mai devreme, au văzut lumina tiparului trei volume care cuprind texte edite, publicate într-o primă fază în perioada interbelică și ulterior, alături de altele inedite, depistate de cei doi istorici și de colaboratorii lor în fonduri arhivistice bănățene și transilvănene. Volumul I al acestei antologii conține 25 de texte memorialistice, redactate de protagoniști bănățeni după

⁶² Vezi în acest sens studiul lui Doru Radosav, *Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații*, în „Anuarul Institutului de Istorie Orală”, XIV, 2014, pp. 5-54.

⁶³ Eugenia Bîrlea, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2004. Vezi în acest sens și comentariul lui Sorin Mitu în articolul *Identități și solidarități țărănești*, publicat în volumul: Sorin Mitu, *Identități moderne în Transilvania*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, p. 34.

⁶⁴ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015.

cum urmează: Petru Abu (inedit), I. Babeu (prima apariție: 1933), Nicolae Badiu (prima apariție: 1929-1947), Filaret Barbu (prima apariție: 2003), Coriolan Băran (două manuscrise, publicate inițial în 1992 și respectiv 2009), P. Bizerea (prima apariție: 1930), Sever Bocu (două manuscrise, publicate anterior în 1933, 1939, 2005), Dimitrie Botău (prima apariție: 1931), Emil Botiș (prima apariție: 2006), Valeriu Braniște (prima apariție: 1972), Caius Brediceanu (prima apariție: 1936), Nicolae Brânzeu (prima apariție: 2008), Coriolan Buracu (prima apariție: 2007), Pompiliu Ciobanu (1934), Nicolae Corneanu (1977), Aurel Cosma jr. (trei manuscrise inedite și al patrulea apărut într-o primă ediție în 2010), Mihai Drugărin Petricoane (prima apariție: 1996), Octavian Furlungeanu (inedit). Volumul al doilea editează manuscrisul de o valoare documentară deosebită al memoriilor lui Pavel Jumanca (partea referitoare la perioada de după 1914), un învățător din Caransebeș înrolat în armata austro-ungară, care a dezertat în România, unde a rămas până la finalul războiului. Volumul al treilea conține 21 de texte, unele tipărite precum cele cuprinse în primul volum, în deceniile interbelice, când demarează publicarea memorialisticii românești a războiului, altele după aceea, iar altele inedite care văd acum în premieră lumina tiparului. Aceste materiale sunt reproduse în volum în următoarea succesiune: Ioan Geția (amintiri publicate succesiv, pe fragmente, în presa interbelică, astfel: 1930, 1931, 1933, 1937, 1938), Eftimie Gherman (ediții precedente: 1995, 2000), Petru Ghiocel (inedit), Cornel Groșorean (inedit), Ilie Groșianu (prima apariție: 1931), Mihail Groșianu (prima apariție: 1935), Ioan Ilie (prima apariție: 1978), Sofia Imbroane (prima apariție: 1933), Damian Izverniceanu (prima apariție: 1931), Ștefan Jianu, Ioan David (prima apariție: 1935), Ion Jurjac (prima apariție: 1957), Lae din Banat (prima apariție: 1932), Ștefan Lazăr (inedit), N. Linția (inedit), Alexandru Mihai (prima apariție: 1930), Grigore Mihăiuțiu (inedit), Ilie Mișcuția (prima apariție: 1978), Aurel Moacă (prima apariție: 1929), Koloman Müller (inedit), Gh. Neamțu (prima apariție: 1927)⁶⁵. Pe lângă caracterul masiv, de mare consistență, al restituirii documentare pe care o propune, merită a fi subliniată singularitatea acestui proiect în peisajul istoriografic românesc de astăzi, care nu abundă în inițiative de anvergură

⁶⁵ *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, vol. I: antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu și Nicolae Bocșan, colaboratori: Mihaela Bedecan și Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; vol. II: *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, colaborator: Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013; vol. III: antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, colaborator: Ionela Moscovici, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2015.

de editare exhaustivă a izvoarelor privitoare la Marele Război, în pofida ocaziei și a contextului stimulativ creat de centenarul conflagrației.

În acest periplu istoriografic pe marginea scrierilor despre românii care au luptat în anii Marelui Război sub drapel austro-ungar, un loc aparte se cuvine lucrărilor cu care s-a înscris după 1989 istoricul și profesorul Liviu Maior în dezbaterăa acestui subiect. Profesorul Maior a anticipat abordarea temei prin studiul publicat în 1985⁶⁶, pentru ca după 1990, fără să abandoneze alte preocupări, precum revoluția de la 1848 sau istoria mișcării naționale a românilor din Transilvania, să-i consacre un spațiu mult mai generos în șantierul său de cercetare. Prin cele două lucrări dedicate soldaților și ofițerilor români din armata habsburgică⁶⁷ și respectiv transferului operat în conștiința și în mentalitatea colectivă a românilor aflați sub stăpânirea împăratului-rege Habsburg, pe parcursul secolului al XIX-lea până la Primul Război Mondial, „de la loialitatea dinastică la identitatea națională”⁶⁸, Liviu Maior a depășit în mod hotărât zona contribuțiilor documentare și a interpretărilor prudente, propunând o abordare novatoare a istoriei Imperiului habsburgic și a rolului instituției militare în relația acestuia cu naționalitățile. Liviu Maior avansează ideea abandonării unei perspective mult prea îndelung bătătorite, conform căreia Imperiu dunărean a reprezentat o „închisoare a popoarelor”, un loc al eternei asupriri sociale și naționale, o perspectivă marcată de o viziune naționalistă impusă de memorialistica românească de după 1918, care a atras după sine diabolizarea sistemului militar austriac într-o întregă istoriografie care a făcut epocă la noi. Elementul de noutate propus de profesorul Maior constă în recuperarea și reconsiderarea loialismului/patriotismului dinastic, ca un liant ce asigură coeziunea și echilibrul unui imperiu cu o componentă etnico-națională atât de pestriță. Centrat pe figura împăratului, patriotismul dinastic a reprezentat o ideologie și o convingere nutrită și de românii ardeleni până la sfârșitul primei conflagrații mondiale, asemeni altor naționalități din Imperiu, în propagarea și consolidarea căreia armata a reprezentat un laborator deosebit de eficient, un set de valori care se vor deteriora progresiv, în anii războiului cu deosebire, în favoarea

⁶⁶ Vezi Liviu Maior, *Soldați români în armata austro-ungară 1914-1918*, în Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor (coord.), *Civilizație medievală și modernă românească*, Dacia Editrice, Cluj-Napoca, 1985, pp. 355-367.

⁶⁷ Idem, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

⁶⁸ Idem, *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, 2006. Pe această temă, vezi și articolul: Idem, *Românii ardeleni de la loialitatea dinastică la loialitatea națională*, în „Revista de Istorie Militară”, 2008, nr. 5-6, pp. 19-26.

atașamentului pentru identitatea națională. Este așadar meritul lui Liviu Maior de a fi lansat o schimbare de optică în istoriografia de după 1989, interesată de prezența românească între fruntariile habsburgice și în particular în ceea ce privește participarea lor la Primul Război Mondial. Importanța loialismului pentru înțelegerea participării românești la război a fost reafirmată de profesorul Maior, în cea mai recentă carte publicată (2016): *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război, 1914-1916*. Un capitol al acestei lucrări se referă pe larg la impactul atentatului de la Sarajevo printre români, în sensul în care dispariția arhiducelui Franz Ferdinand a însemnat, în opinia autorului, „sfârșitul loialității românești față de Casa de Habsburg” și a prefigurat momentul 1 decembrie 1918⁶⁹.

La o privire de ansamblu asupra scrisului istoric care s-a ocupat de participarea românilor din Imperiul austro-ungar la aventura reprezentată de Primul Conflict Mondial, se poate constata că tema s-a resimțit de-a lungul veacului care s-a scurs de la declanșarea conflictului, de pe urma experiențelor opresive sau stimulative de care a avut parte întreaga istoriografie românească, în diferitele sale etape. A suferit până la instrumentalizare, în anii comunismului, presiunea politicului, dar a reușit să mențină în limitele decenței științifice aliniamentele unui program de cercetare schițat în deceniile interbelice, care și-a dovedit forța și relevanța în timp. A editat surse, a produs lucrări de reconstituire factologică, de analiză și interpretare a subiectului, a avut parte de demersuri inovative la nivel metodologic și al abordării. Astăzi, în 2016, istoriografia problemei despre care am făcut vorbire pe parcursul acestui articol, se prezintă, la urma urmei, la fel ca în etapele precedente ale parcursului său: sub forma unui șantier deschis, care produce contribuții ce îmbogățesc, sub aspect cantitativ cel puțin, bibliografia temei. După mai bine de două decenii și jumătate de parcurs istoriografic desfășurat într-un climat de libertate intelectuală, tema își menține, în esență, prioritățile, care constă în nevoia publicării de izvoare sau a readucerii lor în actualitate prin reeditare⁷⁰, a abordării (și revizitării) unor aspecte tratate insuficient sau necorespunzător până acum (în perioada comunistă îndeosebi). Participarea românilor ardeleni la război „sub alte uniforme”, a fost mai parcimonios tratată decât fenomenul voluntariatului

⁶⁹ Idem, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război, 1914-1916*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 63.

⁷⁰ Vezi în acest sens Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru reîntregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea Gheorghe Abrudan, Cluj-Napoca, Deva, Editura Argonaut, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015.

generat de aceștia după căderea în prizonierat la ruși, italieni și francezi, sau decât contribuția pe care și-au adus-o la pregătirea și realizarea Marii Uniri. Studiul nostru și-a propus să semnaleze acest dezechilibru al abordărilor privind istoria românească a perioadei 1914-1918/1919, în parte depășit prin contribuțiile apărute în perioada post-comunistă pe care le-am menționat mai sus.

Participarea românilor la Primul Război Mondial, are astăzi, ca temă de cercetare, și alte deziderate care țin de necesitatea racordării dezbaterii românești despre război la evoluțiile istoriografiei internaționale. Un aspect, în această ordine de idei, ține de continuarea direcției de inovare tematică și metodologică spre care s-a orientat, prin cele câteva contribuții menționate mai sus, șantierul românesc de cercetare al acestei teme. Astfel, ar fi extrem de necesară abordarea unor teme precum mentalitățile colective și imaginarul în perioada conflagrației, atitudinea în față morții, doliul, comemorările, propaganda pe front și în spatele acestuia, printre populația necombatantă („frontul de acasă”)⁷¹, copiii în perioada războiului⁷², fotografia în anii conflictului⁷³ etc., teme și probleme pentru care s-a demonstrat deja că există un anumit interes și disponibilitate printre istoricii români de astăzi și care aparțin de ceea ce s-ar putea numi o „istorie culturală” a Marelui Război. Un alt aspect deosebit de interesant și de promițător, care a început să prindă contur în bibliografia internațională a subiectului, ar fi trecerea de la istoriile „naționale” ale Marelui Război, marcate de inevitabilele partizanate, de viziuni naționaliste, clișee și stereotipuri de multă vreme bătătorite în literatura de specialitate dintr-o țară sau alta, la o „istorie transnațională” care să fie un semn al reconcilierii și

⁷¹ Ni se pare deosebit de promițătoare în acest sens lucrarea recent apărută a lui Radu Tudorancea: *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România primului război mondial*, București, Editura Eikon, 2015.

⁷² Semnalăm pe această temă studiul semnat de Ana Victoria Sima și Mirela Popa-Andrei Popa, *Copiii în vreme de război. O perspectivă transilvăneană asupra Primului Război Mondial*, în Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu (coord.), *Multiculturalism, identitate și diversitate. Perspectivă istorice. In honorem prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 501-516.

⁷³ Pe acest subiect, au apărut până acum: Marius Cristea, Smaranda Cutean, *Memorie și onoare, români în primul război mondial. Album. Volum dedicat aniversării a 90 de ani de la Marea Unire din 1 Decembrie 1918*, Alba Iulia, Altip, 2008; Christophe Prochasson, Florin Țurcanu (coord.), *La Grande Guerre. Histoire et mémoire collective en France et en Roumanie*, București, New Europe College-Institut d'études avancées, 2010; Dorin Giurgiu, Marius Cristea, Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, *Regii României Mari la Alba Iulia. Album*, Alba Iulia, Editura Altip, 2013; Carol Bereczky, *Album cu fotografii din Primul Război Mondial. Album mit Fotos aus dem Ersten Weltkrieg. Első-Világháborús fénykép-albuma. World War I. Photos Album*, Reșița, Frontul Democrat al Germanilor din Județul Caraș-Severin, Asociația Germană de Cultură și Educație a Adulților Reșița, Editura „Banatul Montan”, 2014.

deopotrivă un salt, sub aspectul abordării, la un nivel calitativ superior, în sensul tratării războiului ca fenomen global (*Global War*). O inițiativă recentă în sensul unei atari perspective a fost lansată și concretizată de istoricul britanic Jay Winter, căpătând forma primului volum al lucrării: *The Cambridge History of the First World War*⁷⁴. Sunt de asemenea de cel mai mare interes proiecte istoriografice în care istorici din țări aflate în tabere adverse în anii 1914-1918, s-au așezat la aceeași masă și au scris istorii comune ale mării conflagrații. Așa a apărut în anul 2008 cartea semnată de Jean-Jacques Becker și Gerd Krumeich: *La Grande guerre. Une histoire franco-allemande*, urmată de o ediție în limba germană în 2010⁷⁵. La fel de semnificativă este, din această perspectivă, lucrarea coordonată de Nicola Labanca și Oswald Überegger, *La guerra italo-austriaca (1915-18)*, publicată la Bologna în 2014⁷⁶, după ediția în limba italiană urmând să apară o a doua în traducere germană. Pornind de la asemenea exemple, ne întrebăm, à propos de subiectul prezentului articol, dacă și când va fi posibilă o istorie româno-maghiară a Primului Război Mondial...?

⁷⁴ Jay Winter, *The Cambridge History of the First World War*, vol. I. *Global War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

⁷⁵ Jean-Jacques Becker și Gerd Krumeich: *La Grande guerre. Une histoire franco-allemande*, Paris, Tallandier, 2008, tradusă în germană sub titlul *Der Grosse Krieg. Deutschland und Frankreich, 1914-1918*, Essen, Klartext Verlag, 2010.

⁷⁶ N. Labanca, O. Überegger, *op.cit.*, a se vedea în special considerațiile de la pp. 14-25 sq.